

УДК 347.762.2

О.В. ПОЛТАВСЬКИЙ, канд. юрид. наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ПРО ФІДУЦІАРНИЙ ХАРАКТЕР ДОГОВІРНИХ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ВІДНОСИН

Ключові слова: фідучіарний характер, договірні представницькі відносини

Відносини, які виникають між особою, що не має можливості виконати певні дії самостійно та має потребу в певних послугах, а отже у зв'язку з цим надає певне коло повноважень відповідній особі та цією особою (її представником), практично завжди мають яскраво виражений фідучіарний характер. Так, наприклад, відносини, що виникають при укладанні та виконанні договору агентування (який є різновидом вищезазначених договорів), передбачають так званий «консенсуальний фідучіарний зв'язок» між принципалом і агентом, який погодився діяти в інтересах та під контролем принципала [1, с.3].

Наявність представницьких відносин крім повноважень які надаються представникові припускає ще і обов'язки, які останній зобов'язаний виконувати у строгої відповідності до волі довірителя. Якщо представник вчиняє правочини з перевищенням наданих йому повноважень, вони не можуть автоматично, без схвалення таких дій особою, яку представляють, породжувати для нього жодних юридичних наслідків. Невиконання представником своїх обов'язків може призвести до розірвання договору, у т.ч. в односторонньому порядку.

У різні часи фідучіарний характер певного виду договорів досліджували О.С. Іоффе [2], Г.Ф. Шершеневич [3], М.І. Брагинській [4], тощо.

На теперішній час існує проблематика визначення кола обов'язків, які належать пред-

ставнику та обумовлюють фідучіарний характер договорів на оформлення представництва, а також виникають питання про підстави припинення фідучіарного зв'язку між сторонами зазначених договорів. Ця проблематика є достатньо актуальною, а тому метою цієї статті є аналіз та визначення вищенаведених чинників.

Повертаючись до досліджень відомих науковців, по-перше слід зазначити аналіз фідучіарних зв'язків, проведених О.С. Іоффе, який вважав, що фідучіарний характер властивий лише тій угоді, сутність якої спирається на взаємну довіру її учасників [2, с.208]. Г.Ф. Шершеневич зазначав, що правовідносини, які мають фідучіарний характер засновані на взаємній довірі та на припущенні чесності і здатності у контрагентів [3, с.662]. Таким чином, спираючись на те, що договори на оформлення представництва є за своєю природою фідучіарними правочинами, можливо відзначити, що основним та невід'ємним елементом, на якому базуються відносини за цими договорами, є елемент довіри. При цьому існування договору залежить рівною мірою від того, кому виявлено довіру, і того, хто цю довіру виявляє. Отже, представник (повірений) діє за дорученням (за довірою) іншої сторони (довірителя) і представляє його інтереси настільки, наскільки це залежить від обсягу наданих йому повноважень (який також залежить від обсягу існуючої довіри).

Враховуючи вищезазначене, проаналізуємо обов'язки представника, які базуються на елементі довіри між сторонами договору.

По-перше, представник зобов'язаний добросовісно слідувати всім даним йому довірителем вказівкам.

Загальний обов'язок представника діяти добросовісно за договором передбачений, зокрема нормами чинного цивільного законодавства, що регулюють договір доручення та договір комісії. Так, ч.1 ст.1004 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [5], передбачений обов'язок повіреного виконувати доручення відповідно до вказівок довірителя, а ч.1 ст.1014 ЦК України передбачений

обов'язок комісіонера виконати доручення (здійснити правочин) на найвигідніших для комітента умовах відповідно до його вказівок, а за відсутності в договорі таких вказівок – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Як зазначав В.І. Ємельянов, особу можна вважати добросовісною у тому разі, «...коли вона діє без наміру заподіяти шкоду іншій особі, а також не допускає легковажності (самовпевненості) і недбалості стосовно можливого заподіяння шкоди» [6, с.91]. У нашому випадку, однак, пред'являються дещо інші вимоги до «добросовісності», оскільки мова йде про виконання узятого на себе зобов'язання перед конкретним суб'єктом, контрагентом за договором. Тут поняття «добросовісність» виступає антиподом поняттю «недобросовісність» учасників цивільних правовідносин.

З огляду на цю особливість, під добросовісними діями представника ми можемо розуміти не тільки дії заради уникнення шкоди та недопущення легковажності й недбалості, але й дії, спрямовані на якісне виконання своїх обов'язків (з огляду на первісне поняття добросовісності – «на добру совість»), звертаючи, звичайно, при цьому увагу й на те, щоб не заподіяти шкоду контрагенту. Саму ж шкоду можна розуміти, як збиток, завданий унаслідок невиконання своїх обов'язків, або неналежного їх виконання.

Отже, першим обов'язком представника є *обов'язок діяти строго відповідно до повноважень, одержаних від довірителя.*

Відповідно до змісту представницьких відносин, представник зобов'язаний робити все можливе в інтересах довірителя і не ставити особисті інтереси вище своїх обов'язків стосовно останнього (тобто бути лояльним (вірним) по відношенню до нього). Сутність цього обов'язку полягає в тому, що представник не повинен мати жодних комерційних інтересів, які б суперечили інтересам довірителя. У зв'язку з цим представник зобов'язаний наприклад, повідомляти довірителю про всі побічні доходи, що впливають з угод, укладених ним від імені довірителя з третіми

особами, і вчасно переказувати йому отримані доходи.

Отже другим обов'язком представника є *обов'язок бути лояльним стосовно довірителя.*

Крім того, довіритель в порядку та на умовах, передбаченому договором на оформлення представництва, зобов'язується надати представнику всю інформацію, що пов'язана з дорученням. При цьому представник повинен вважати повідомлені йому відомості конфіденційними і не допускати використання їм таких відомостей, придбаних як безпосередній або непрямий результат представництва, для своєї особистої вигоди, що може зокрема, призвести до збитку довірителя. Для захисту таких відомостей сторони можуть укласти окремий додатковий договір про захист комерційної інформації довірителя (договір про нерозголошення), як це передбачено, наприклад, ч.2 ст.302 Господарського кодексу України [7], або включити обов'язок по її нерозголошенню і відповідальність за це окремими пунктами в основний договір. Цей обов'язок представника зберігається і після розірвання договору на оформлення представництва. Він має абсолютно-зобов'язальний характер і охороняється як абсолютне право довірителя.

Таким чином по-третє, представник *зобов'язаний зберігати в таємниці інформацію про комерційну діяльність довірителя, яка носить конфіденційний характер.*

Фідуціарність властива договору на оформлення представництва як такому, і з даної причини ця його властивість не залежить від суб'єктного складу договору [4, с.291]. Представник зобов'язаний, як правило, особисто виконувати покладені на нього функції (to do personally) [8, с.363–364], хоча іноді бувають винятки з цього правила. Таким випадком, наприклад може бути передоручення, передбачене ст.240 ЦК України, відповідно до ч.1 якої: «представник може передати своє повноваження частково або в повному обсязі іншій особі, якщо це встановлено договором або законом між особою, яку представляють, і представником, або якщо представник був

вимушений до цього з метою охорони інтересів особи, яку він представляє» та абз.2 ч.1 ст.1005 ЦК України, відповідно до якої: «повірений має право передати виконання доручення іншій особі (замісникові), якщо це передбачено договором або якщо повірений був вимушений до цього обставинами, з метою охорони інтересів довірителя».

При цьому, відповідно до ч.2 ст.240 ЦК України: «представник, який передав своє повноваження іншій особі, повинен повідомити про це особу, яку він представляє, та надати їй необхідні відомості про особу, якій передані відповідні повноваження (замісника). Невиконання цього обов'язку покладає на особу, яка передала повноваження, відповідальність за дії замісника як за свої власні».

Призначення замісника є найефективнішим засобом виконання своїх обов'язків представником, який добросовісно прикладає всі зусилля до їх виконання, але не в змозі це зробити фізично. Передоручення розширює сферу діяльності довірителя за рахунок представництва його інтересів більшим колом осіб, що і є основною метою договору. При цьому необхідною умовою є дія договору передоручення в межах дії основного договору.

В той же час відповідно до ч.2 ст.1005 ЦК України, довіритель має право у будь-який час відхилити замісника, якого обрав повірений.

Отже по-четверте, представник зобов'язаний вчиняти правочин за наданими йому повноваженнями особисто за винятком випадків, коли відповідно до ч.1 ст.240 Цивільного кодексу України або відповідного договору він може діяти на основі передоручення. Порядок і наслідки такого передоручення визначаються правилами, передбаченими Цивільним кодексом України.

Представник зобов'язаний повідомляти довірителю все, що йому стало відомо про факти, які мають істотне значення для захисту інтересів довірителя [9, с.324]. Звідси виходить, що представник повинен повідомляти всю інформацію про ті факти, що мають серйозне значення для довіреної йому справи. Цей обов'язок відноситься до забезпечення

виконання представником основних юридичних дій, шляхом здійснення певних фактичних дій, які входять до предмета договору. Крім того, представник зобов'язаний звітувати перед довірителем в одержанні в ході ведення його справ грошей і майна [9, с.326].

Таким чином, *по-п'яте, представник зобов'язаний інформувати довірителя про всю свою діяльність від моменту початку дії договору, а також про будь-які інші факти і обставини, пов'язані з даним договором, що мають істотне значення для захисту інтересів довірителя. Строки і періодичність подання інформації, а також звітність можуть визначатися конкретними умовами договору.*

Фідуціарний характер договорів на оформлення представництва послідовно відображає і правовий режим їх припинення. Ми вже зазначали що, оскільки довіритель здебільшого позбавлений можливості постійно контролювати дії свого повіреного, але автоматично стає стороною вчинених їм правочинів, приймаючи на себе не тільки права що з них виникають, але і обов'язки, у взаємовідносинах сторін договорів на оформлення представництва має бути високий ступінь довіри. Довіра, що виходить від тієї із сторін, яка дала згоду на здійснення від її імені юридичних дій, припускає що зміна характеру взаємовідносин сторін може привести до припинення відносин в односторонньому порядку.

В той же час, припинення договору може спричинити втрата довіри до свого контрагента будь-кого з його учасників. Наприклад, довіритель і повірений в договорі доручення мають право відмовитися від договору доручення у будь-який час (ч.2 ст.1008 ЦК України).

Відмова довірителя та повіреного від договору доручення не є підставою для відшкодування збитків, завданих іншій стороні припиненням договору, крім певних випадків, зокрема у випадку припинення договору, за яким повірений діяв як комерційний представник. Крім того, право на відшкодування збитків, спричинених одностороннім припиненням договору, одержує довіритель, позбавлений такою відмовою можливості іншим чином за-

безпечити свої інтереси, тобто поставлений тим самим в особливо скрутне становище (ч.3 ст.1009 ЦК України). При цьому сторони позбавлені можливості відмовитись від права на односторонню відмову від подібного договору (наприклад, договору доручення) своєю угодою, оскільки законом воно заздалегідь оголошене нікчемним (ч.2 ст.1008 ЦК України).

Досить специфічним є договір комерційного представництва, в якому зважаючи на спільну правову природу з іншими представницькими договорами також присутній елемент довіри. Проте незважаючи на це відносини сторін при його укладанні в цілому не є особисто-довірчими, а характеризуються, швидше, оплатністю. Крім того, відміна довірительом доручення або відмова повіреного від виконання доручення може спричинити досить значні майнові втрати іншої сторони. Саме тому законодавець покладає як на довірителя, так і на повіреного обов'язок відшкодування збитків, заподіяних іншій стороні односторонньою відмовою від виконання договору доручення, якщо повірений діяв як комерційний представник [10, с.38].

Отже для комерційного представництва (як для різновиду підприємницької діяльності) фидуціарність не є визначальним фактором, і відповідно правила про односторонню відмову від договору є більш жорсткими.

Так, по-перше, така відмова допускається за умови попереднього повідомлення про це контрагента не менше ніж за один місяць до його припинення (ч.2 ст.304 ГК України). При цьому такий строк встановлюється лише у разі, якщо більш тривалий строк не передбачений безпосередньо договором. Тільки при припиненні юридичної особи, що є комерційним представником, його контрагент-довіритель має право відмовитись від свого доручення без попереднього повідомлення (оскільки закон в цьому випадку особливо охороняє інтереси кредиторів організації, що реорганізується).

В той же час строк завчасного повідомлення у один місяць не має безумовний характер. Так, наприклад відповідно до ч.2 ст.119 КТМ

України, якщо договір морського агентування (який також є різновидом договорів на оформлення представництва) укладений на невідзначений строк, то кожна зі сторін має право розірвати договір за наявності серйозних причин, які підтверджують його невиконання, сповістивши другу сторону про це *не пізніше ніж за три місяці* з часу, коли їй стало відомо про такі причини.

Строк попереднього повідомлення, установленний на період ніж три місяці, створює для договору морського агентування спеціальний режим, що відрізняється від правила, встановленого ст.304 ГК України та ст.1008 ЦК України та стосується договорів, які укладаються із судновласниками, чії судна з більшою або меншою регулярністю заходять у певний порт або порти на певній території.

По-друге, одностороння відмова від виконання договору будь-якого учасника комерційного представництва стає підставою для вимоги про повне відшкодування збитків, заподіяних контрагенту (ч.2 ст.1009 ЦК України). Проте незалежно від того, яка із сторін стала ініціатором розірвання договору (і незалежно від причини її дій), довіритель у будь-якому випадку зобов'язаний відшкодувати повіреному фактично понесені витрати, а при відшкодувальному характері взаємостосунків – сплатити відповідну частину винагороди пропорційно виконаній ним роботі. Це положення не застосовується до виконання повіреним доручення після того, як він довідався або міг довідатися про припинення договору доручення (ч.1 ст.1009 ЦК України). Зі свого боку, повірений при розірванні договору зобов'язаний передати довірителью фактично одержані результати своєї діяльності.

Особисто-довірчий характер взаємостосунків сторін договору на оформлення представництва виключає можливість правонаступництва за їх зобов'язаннями, навіть якщо спадкоємець або опікун (опікун) громадянина, що бере участь в договорі, або правонаступник юридичної особи-контрагента виразять бажання продовжити відносини доручення. В цьому випадку необхідно буде укласти новий

договір між учасниками. Тому, наприклад, договір доручення припиняється не тільки відмовою однієї із сторін від його виконання, але і її смертю, визнанням її недієздатною, обмежено дієздатної або безвісно відсутньої (якщо йдеться про фізичну особу) або реорганізацією або ліквідацією юридичної особи-контрагента (ст.1008 ЦК України). Крім того, він припиняється у разі оголошення однієї із сторін банкрутом, що очевидно не тільки для випадків відшкодувального (як комерційного, так і загальногромадянського) представництва, але і в безвідплатних відносинах доручення. Адже фізична або юридична особа, які оголошені банкрутами, по суті, обмежуються в своїй дієздатності.

Разом із тим, на спадкоємців померлого повіреного, а також на ліквідатора юридичної особи – повіреного покладається обов'язок повідомити довірителя про припинення договору доручення та вжити заходів, необхідних для охорони майна довірителя, зокрема, зберегти його речі, документи та передати їх довірителеві (ст.1010 ЦК України).

Крім вищезазначених підстав для припинення представницьких відносин до звичайних або загальних підстав можливо віднести закінчення строку договору, або їх реалізація (або досягнення мети договору) [11, с.6] і взаємна згода сторін.

Отже, загальна особливість будь-якого договору на оформлення представництва полягає в особисто-довірчому (фідучіарному) характері відносин, що складаються між його сторонами. При цьому даний фідучіарний зв'язок обумовлює певне коло обов'язків, які отримує представник за договором, серед яких можливо визначити: *обов'язок діяти строго відповідно до повноважень, одержаних від довірителя; обов'язок бути лояльним стосовно довірителя; обов'язок зберігати в таємниці інформацію про комерційну діяльність довірителя, яка носить конфіденційний характер; обов'язок вчиняти правочин за наданими йому повноваженнями особисто за винятком випадків, коли відповідно до чинного законодавства або до договору він може дія-*

ти на основі передоручення; обов'язок інформувати довірителя про всю свою діяльність від моменту початку дії договору, а також про будь-які інші факти і обставини, пов'язані з даним договором, що мають істотне значення для захисту інтересів довірителя.

Також слід зазначити, що для договорів на оформлення представництва, як фідучіарних правочинів, також характерно те, що втрата їх довірчого характеру, як основного елементу на якому базуються відносини за цими договорами, може призвести до припинення цих відносин в односторонньому порядку. Припинення фідучіарного зв'язку між сторонами договору на оформлення представництва можливо у випадках: відмови однієї із сторін від його виконання, її смерті, визнання її недієздатною, обмежено дієздатної або безвісно відсутньої (якщо йдеться про громадянина), реорганізації або ліквідації юридичної особи-контрагента, оголошення однієї із сторін банкрутом. Також договір на оформлення представництва може бути припинений у разі закінчення строку, досягнення мети договору та взаємної згоди сторін. При цьому всі зазначені випадки будуть розглядатися як обставини, що безумовно спричиняють припинення договірних представницьких відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rosque T. Steffen. Agency Partnership. – West Publishing Co, 1997. – 494 p.
2. Иоффе О. С. Советское гражданское право. Общее учение об обязательствах : курс лекций / О. С. Иоффе. – Л. : ЛГУ, 1958. – 511 с.
3. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – Изд. 9-е. – М. : Издание Бр. Башмаковых, 1912. – 951 с.
4. Брагинский М. И. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – Изд. доп., испр. (2-й завод). – М. : Статут, 2002. – 1055 с.
5. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

6. Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами / В. И. Емельянов. – М. : Лекс-Книга, 2002. – 160 с.

7. Господарський кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.

8. Barnes, James A et al. Law for business / A. J. Barnes, T. M. Dworkin, E. L. Richards. – 3 rd ed. – Homewood : Irwin, 1987. – 988 p.

9. Гражданское право США / под ред. Ласка Г. – М. : Изд. иностр. лит., 1961. – 776 с.

10. Погребняк А. Как посредничать в новом тысячелетии (Ну, по крайней мере, в 2004 году) / А. Погребняк // Бухгалтер. – 2004. – № 5 (245). – С. 38.

11. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву / Е. Л. Невзгодина. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1980. – 158 с.

Полтавський О. В. До питання про фидуціарний характер договірних представницьких відносин / О. В. Полтавський // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 788–793 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12povdprv.pdf>

Проаналізовано коло обов'язків представника, що визначають фидуціарний характер договорів на оформлення представництва. Визначено та надано характеристику підстав припинення фидуціарного зв'язку між сторонами зазначених договорів.

Полтавский О.В. К вопросу о фидуциарном характере договорных представительских отношений

Проведен анализ круга обязанностей представителя, определяющих фидуциарный характер договоров на оформления представительства. Определены и охарактеризованы основания прекращения фидуциарной связи между сторонами данных договоров.

Poltavskij O.V. To a Problem on Fiducially Character of Contractual Representative Ratios

The assaying of duties of the quoter, contracts defining fiducial character on representation designs is carried out. The bases of termination of fiducial connection between the sides of the yielded contracts are spotted and described.